SERGIU COGUT
Institutul de Filologie
(Chişinău)

CARNAVALESCUL OPEREI RABELAISIENE ÎN VIZIUNEA LUI M. BAHTIN

Abstract

This article is centred upon the outstanding contribution of the Russian scholar Mikhail Bakhtin to the research concerning the masterpiece of the great French humanist Fr. Rabelais. In his analysis of this writer's famous work *Gargantua and Pantagruel*, M. Bakhtin emphasizes the importance of the folklore tradition and especially of the chronotop defining it for the world outlook of the Fr. Rabelais who developed a carnivalesque philosophy. The main idea of this one concerns the dynamism of human life. It is worth mentioning that a specific feature of this folk culture is that it places much emphasis on the so-called „ambivalence". By focusing on the communal body in which birth and death are intimately intertwined, Bakhtin's carnival is able to evade the fears of life and to celebrate the „cheerful death" of an individual.

Teoreticianul Mihail Bahtin s-a afirmat ca unul dintre cei mai valoroşi cercetători, poeticieni ai romanului nu doar datorită teoriei sale ce vizează dialogismul romanesc, dar şi grație ideilor sale despre carnaval, ideilor ce se referă la cultura, cu precădere la literatura, carnavalescă. De altfel, carnavalescul trebuie înțeles ca o filozofie în care, după cum remarcă M. Vasile, „valoarea centrală este dinamismul vieții refractar sistemelor închise, metafizice" [1, p. 100]. Definitorie pentru această concepție este „ambivalența", care stimulează şi presupune „un dialog mai nuanțat, asociind unitatea şi opoziția, identitatea şi transformarea, cuprinzând în jocul său de semnificații nu doar individul uman liber, ci umanitatea în genere, mai mult, universul întreg într-o liberă manifestare şi devenire" [Ibidem, p. 100].

Genul carnavalesc e abordat în *Discursul în roman*, dar „cultura populară a râsului"se bucură de un interes sporit şi de o cercetare intensă mai cu seamă în *Formele timpului şi ale cronotopului în roman*. În această lucrare, M. Bahtin realizează o investigare a anumitor cronotopi depistați în diferite forme romaneşti, de atenția remarcabilului savant învrednicindu-se asemenea concepte ca „devenire", „unitate", „identitate", „creştere". Reflectând pe marginea cronotopului ilustrat în romanul lui Apuleius *Măgarul de aur* şi în capodopera lui Petronius *Satiriconul*, Bahtin accentuează ideea că drumul vieții eroului din romanul lui Apuleius e conceput sub aspectul metamorfozei: după ce devine măgar, Lucius revine la ipostaza de om. Astfel, după cum susține teoreticianul dialogismului, în cazul acestui autor antic avem „o reprezentare a întregului vieții omeneşti": dar nu avem încă o „devenire în sens

BDD-A6874 © 2011 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:59 UTC)

strict", ci numai o criză şi o renaştere. Cu toate acestea, „lanţul aventurii" devine mai *activ*, *schimbă* eroul şi destinul său. De remarcat că *plinătatea timpului*, de origine folclorică, aşa cum observă M. Bahtin, este pierdută de romanul grec.

Dintre toate capitolele acestui studiu, două sunt acelea care „cuprind, *in nuce*", toată problematica monografiei *François Rabelais şi cultura populară în Evul Mediu şi Renaştere*. Ele sunt intitulate *Cronotopul rabelaisian* şi, respectiv, *Bazele folclorice ale cronotopului rabelaisian*. În acestea „cultura populară a râsului" este concepută ca derivată din concepţia folclorului arhaic, în care Bahtin descoperă un *cronotop* ideal, imaginat în „procesul muncilor agricole". Timpul, în folclor, este „colectiv", „timpul creşterii productive"; el se măsoară şi se diferenţiază numai în funcţie de evenimentele colective.

În cazul acestui cronotop, nici mişcarea, nici chiar metamorfoza nu suprimă **unitatea** fenomenelor, întrucât fiecare eveniment e pătruns de prezenţa şi necesitatea **întregului**. Chiar şi moartea e obligatoriu urmată de **renaştere**, deoarece e concepută ca o **semănare**. Aşadar, râsul însoţea fenomenul morţii, dat fiind că ea era privită numai ca o fază a unui ciclu perpetuu şi nu ca final al existenţei.

Dar în epoca sclavagistă se conturează culturile oficiale, privilegiate, pentru care erau specifice stilurile „înalte", „serioase" ilustrate de epopee, tragedie. De cealaltă parte, râsul nu mai este agreat de această cultură şi devine expresia viziunii populare asupra lumii ce se manifestă prin saturnalii şi carnavaluri medievale. Aceste sărbători reprezentative pentru spiritul carnavalesc „aveau, la rândul lor, un «conţinut filosofic» esenţial şi profund. Spre deosebire de festivităţile oficiale, carnavalul «celebra eliberarea temporară a omului de sub puterea adevărului dominant…, suspendarea tuturor relaţiilor, *privilegiilor*, *normelor şi interdicţiilor ierarhice*. Carnavalul era adevărata sărbătoare a timpului, sărbătoarea *devenirii*, a *schimbărilor* şi *înnoirilor*, ostilă *eternizării împlinirii* şi *sfârşitului*. El privea către un viitor mereu deschis»" [Ibidem, p. 106].

După cum rezultă chiar şi din titlurile scrierilor lui M. Bahtin, exponenţială pentru viziunea carnavalescă şi pentru literatura care o ilustrează este creaţia marelui umanist François Rabelais. Astfel, în capitolul *Cronotopul rabelaisian*, savantul rus menţionează că sarcina pe care şi-a asumat-o marele creator este „aceea a purificării lumii spaţio-temporale de elementele, nocive pentru ea, ale concepţiei despre lumea de apoi, de interpretările şi ierarhizările acestei lumi pe verticală, de antiphyzie, molima de care se infectase. Această sarcină polemică se îmbină, la Rabelais, cu cea pozitivă: reconstruirea unei lumi spaţio-temporale adecvate, în calitate de cronotop nou pentru omul nou, armonios şi unitar, de noi forme ale relaţiilor umane" [2, p. 391]. Cu referire la cele două sarcini, savantul notează: „Această îmbinare a sarcinii polemice cu cea pozitivă – sarcina purificării şi cea a restaurării lumii reale şi a omului real – determină trăsăturile metodei artistice a lui Rabelais, specificul realismului său fantastic" [Ibidem, p. 391].

Abordând problema limbajului caracteristic pentru cultura şi literatura carnavaleşti, M. Bahtin se referă la „«formulele» înjurăturilor obscene, care nu-şi pierduseră definitiv semnificaţia rituală antică; aceste înjurături obscene sunt larg răspândite în limbajul cotidian, constituind specificul ideologic şi stilistic al acestui limbaj «cu precădere în

BDD-A6874 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:59 UTC)

păturile sociale de jos». Formulele magice profanatoare «care includ şi obscenităţi» şi înjurăturile obscene curente sunt înrudite, constituind două ramuri ale aceluiaşi arbore, care îşi are rădăcinile în folclorul dinaintea apariţiei claselor, ramuri care, bineînţeles, au modificat natura primară nobilă a acestui arbore" [Ibidem, p. 410].

În viziunea savantului, metodei artistice a lui Rabelais îi este specifică construirea *seriilor* (cele ale corpului uman sub aspect anatomic şi fiziologic, seriile vestimentaţiei umane, seriile bucatelor, seriile băuturii şi beţiei, etc.). Meditând pe marginea lor, M. Bahtin concluzionează că ele distrug „ierarhia stabilită a valorilor prin crearea unor noi vecinătăţi între cuvinte, lucruri şi fenomene" [Ibidem, p. 419], ceea ce îi permite scriitorului să restructureze imaginea lumii, să o materializeze şi să o corporalizeze. În acest sens: „se restructurează radical şi imaginea tradiţională a omului în literatură, restructurare săvârşită pe baza sferelor neoficiale şi extraliterare ale vieţii lui. Omul este *exteriorizat şi pus în lumină exclusiv prin cuvânt*, în toate manifestările existenţei sale. Dar în această acţiune omul nu este dezeroizat, coborât, nu devine nicidecum un om cu «existenţa inferioară»" [Ibidem, p. 419].

S-a menţionat anterior că există chiar o filozofie specifică carnavalului, în care ca şi în oricare alta, de o atenţie deosebită se bucură fenomenul morţii. Aşadar, în viziunea carnavalescă, moartea se prezintă, în accepţia lui Bahtin, astfel: „distrugând imaginea ierarhică a lumii şi construind în locul ei una nouă, Rabelais trebuia totodată să reconsidere moartea, să o pună la locul ei în lumea reală şi, mai întâi, s-o prezinte ca făcând parte din ciclul temporal global al vieţii, care păşeşte mai departe şi nu se împiedică de moarte, nu se cufundă în genunea vieţii de apoi, ci rămâne toată aici, în acest timp şi spaţiu, sub acest soare, ca să arate, în fine, că în această lume moartea nu constituie pentru nimeni şi pentru nimic un sfârşit *esenţial*" [Ibidem, p. 421]. De aici şi ideea că „în majoritatea cazurilor, Rabelais prezintă moartea orientând-o spre râs, el înfăţişează *morţi vesele*" [Ibidem, p. 423]. În legătură cu acest râs, specific artei lui Rabelais, ilustrul cercetător afirmă că este „legat nemijlocit de genurile medievale impuse de figurile măscăriciului, picaroului şi prostului, avându-şi rădăcinile înfipte în adâncurile folclorului primitiv. Dar râsul rabelaisian nu numai că distruge legăturile tradiţionale şi nimiceşte straturile ideale, el relevă şi vecinătatea directă, frustă a tot ceea ce oamenii despart prin ipocrizia minciunii" [Ibidem, p. 392].

Unul dintre cei mai cunoscuţi prozatori contemporani Milan Kundera, profesor la Rennes şi la Paris unde a predat cursuri de teoria şi istoria romanului european, a publicat eseul *Arta romanului*, în care meditează asupra proverbului evreiesc, „Omul gândeşte, Dumnezeu râde", ca apoi să remarce: „îmi place să-mi imaginez că François Rabelais a auzit într-o zi râsul lui Dumnezeu şi că astfel s-a născut ideea primului mare roman european. Îmi place să cred că arta romanului a venit pe lume ca ecoul râsului lui Dumnezeu" [3, p. 195]. În continuare, încercând să nuanţeze învăţătura şi semnificaţia acestui proverb, scriitorul afirmă că „omul gândeşte şi adevărul îi scapă. Fiindcă cu cât gândesc mai mult, cu atât gândirea unuia se îndepărtează de gândirea altuia. Şi, în fine, pentru că omul nu este niciodată ceea ce gândeşte el a fi. Aceasta este situaţia fundamentală a omului ieşit din Evul Mediu, care ni se dezvăluie în zorii epocii moderne" [Ibidem, p. 195].

BDD-A6874 © 2011 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:59 UTC)

Cu referire la contribuția remarcabilă a lui Rabelais la dezvoltarea limbii franceze şi anume la capacitatea lui de a inventa neologisme, M. Kundera ne aminteşte despre unul dintre acestea, susținând că „a fost uitat şi lucrul acesta poate fi regretabil. E vorba de cuvântul *agelast*; cuvântul provine din greacă şi înseamnă: cel care nu râde, care n-are simțul umorului. Rabelais îi detesta pe *agelaşti*. Îi era frică de ei" [Ibidem, p. 195]. Exprimându-şi propria opinie, prozatorul contemporan accentuează că „nu există pace posibilă între romancier şi *agelast*" [Ibidem, p.196], iar ceva mai departe el susține, pe urmele lui M. Bahtin, că „romanul s-a născut nu din spiritul teoretic, ci din spiritul umorului" [Ibidem, p. 197].

La rândul său, Dan Grigorescu, apelând la concepția dată, afirmă că acel proces „căruia Bahtin i-a dat numele de «carnavalizare» sprijină identificarea a cel puțin unui tip de cultură populară, preluat şi pus în acțiune în textele multor scriitori moderni importanți pentru care, adesea, el reprezintă cel mai larg context ce poate stabili o relație cu scrierile lor. În sistemul lui Bahtin, *carnavalul* e o instituție socială, dar «carnavalizarea» nu se limitează la el. În sensul lui cel mai larg, termenul propus de comentatorul lumii lui Rabelais desemnează un proces de interacțiune prin care aparente realități opuse – corp şi spirit, muncă şi joc, pozitiv şi negativ, superior şi inferior, sobrietate şi râs – sunt legate între ele într-un schimb ambivalent, reciproc contestatar, care e, deopotrivă literal şi figurat, «re-creator»". [4, p. 73] Ceva mai departe, cercetătorul român menționează că Bahtin „consemnează, în mai multe rânduri, mari variații ale rolului *carnavalului* în societate şi a «carnavalizării» în literatură şi insistă asupra *carnavalescului* ca dimensiune vitală în existența umană" [Ibidem, p. 73]. Aşadar, în viziunea lui M. Bahtin, carnavalescul este o trăsătură definitorie a literaturii care ilustrează cultura populară a râsului, iar romanul este anume genul la originea căruia se află această cultură.

Şi o altă importantă precizare. Deja în studiul *Discursul în roman*, Bahtin, cu referire la simbolul carnavalului, care este bufonul, în raportul acestuia cu picaroul şi cu prostul, observă că „păcăleala veselă a picaroului este o minciună justificată pentru mincinoşi, prostia este o neînțelegere justificată a minciunii: acestea sunt cele două răspunsuri ale prozei date patetismului înalt şi oricărei seriozități şi convenționalități. Dar între picarou şi prost apare, ca o originală îmbinare a lor, figura *bufonului*. Acesta este un picarou care şi-a pus masca prostului pentru a motiva, prin incomprehensiune, denaturările demascatoare şi încurcarea limbajelor şi a numelor elevate. Bufonul este una dintre figurile cele mai vechi ale literaturii, iar limbajul lui, determinat de poziția socială specifică (de privilegiile măscăriciului), una dintre formele cele mai vechi ale discursului uman în artă" [5, p. 272].

În concluzie, după o perioadă de reticențe şi animozități, astăzi este recunoscută aproape unanim contribuția substanțială a savantului rus la studierea creației rabelaisiene, monografia sa despre marele umanist fiind tradusă în zeci de limbi, bucurându-se de un succes uriaş, întrucât literații din toată lumea s-au convins că această muncă titanică întreprinsă de ilustrul teoretician în elaborarea megastudiului despre autorul lui *Gargantua şi Pantagruel* asigură o înțelegere profundă a acestei capodopere, dar şi a contextului social şi ideologic în care François Rabelais şi-a manifestat neînfricatul geniu artistic. Dimensiunea carnavalescă pune în valoare natura polifonică a romanului modern.

BDD-A6874 © 2011 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:59 UTC)

REFERINȚE BIBILOGRAFICE

1. Vasile, Marian, *M. Bahtin*: *discursul dialogic*. *Istoria unei mari idei*, Editura Atos, Bucureşti, 2001.

2. Bahtin, Mihail, *Formele timpului şi ale cronotopului în roman*// *Probleme de literatură şi estetică* (traducere de Nicolae Iliescu, prefață de Marian Vasile), Editura Univers, Bucureşti, 1982.

3. Kundera, Milan, *Arta romanului* (traducere din franceză de Simona Cioculescu), Editura Humanitas, Bucureşti, 2008.

4. Grigorescu, Dan, *Istoria culturii şi neliniştile ei*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1992.

5. Bahtin, Mihail, *Discursul în roman // Probleme de literatură şi estetică* (traducere de Nicolae Iliescu, prefață de Marian Vasile), Editura Univers, Bucureşti, 1982.

BDD-A6874 © 2011 Academia de Științe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 19:55:59 UTC)